

Kirkko- ja kouluhistorian liittymäkohdat

Yhteiset juuret

Koulu- ja kirkkohistorian tutkija havaitsee näiden tutkimusalojen läheisyyden jo hyvin teknisluontoisesta seikasta: molemmat tutkimusseurat käyttävät usein samaa lyhennettä, SKHS. Siksi varsinkin vuosikirjojen artikkeleiden kohdalla tutkijan on kirjallisuusluettelossa jollain tavoin erotettava nämä seurat toisistaan.

Toki yhteyksiä ja linkkejä löytyy syvemmilläkin tasolla. Suomen kirkkohistoriallisen seuran 100-vuotisjuhlien merkeissä vuonna 1991 ilmestyi seuran julkaisujen bibliografia. Siitä ilmenee, että seuran Suomen kirkkohistorian alaan liittyvissä julkaisuissa "kouluhistoria, oppihistoria ja teologian historia" on ollut yksi laajimmin edustettuna oleva teema – yhdessä kirkollisen oikeus- ja hallintohistorian sekä uskonnollisten liikkeiden ohella. Myös vuoden 1991 jälkeen seura on julkaissut useita koulu- ja oppihistoriaan liittyneitä monografioita ja artikkeleita.

Kirkkohistoriallinen tutkimus on sekä teologiaa että historiaa. Uskontojen, uskonnollisten liikkeiden ja kirkkojen vaikuttaessa yhteiskunnan eri alueilla, kirkkohistorialla tulee olla läheisiä yhteyksiä myös muihin tieteisiin, erityisesti muihin historiatieteisiin ja yhteiskunnallisen tutkimuksen eri aloihin. Keskinäinen vuorovaikutus, yhteistyö ja monipuolisuus palvelevat meitä kaikkia. Edellä sanotun toteaminen tuntuu tässä yhteydessä itsestään selvältä, mutta aina se ei sitä ole ollut. Niin kirkkohistoriaa kuin

muitakin tieteitä on ajoittain leimannut omahyväinen ja sisään-päin kääntynyt sektoroituminen. Onneksi historian tutkimuksessa viime aikoina tapahtunut näkökulmien ja metodien kehitys ovat merkinneet selkeää avautumista puolin ja toisin.

Kirkko- ja kouluhistorian välisiä liittymäkohtia tuskin kukaan kiistää. Kirkko opetti aikoinaan kansan lukemaan ja universaali-sen kirkon suojissa ja aloitteesta syntyi koulu ja yliopisto. Kirkon historia ilman koulutuksen ja kasvatuksen näkökulmaa olisi käsittämätön – samoin olisi kouluhistoria ilman kirkon ja kristin-uskon roolin huomioimista.

Kirkkohistorian tutkijoita onkin siksi kiinnostanut koulutuk-sellisten juurien selvittäminen. Merkittävänä vaikuttajana ja kanavana toimi suomalaisten keskiajalla alkanut ulkomainen opinkäynti. Kristinuskon leviämisen kautta Suomi oli tullut osal-liseksi katolisesta yhtenäiskulttuurista. Tämän kulttuurin omak-suminen ja tasavertaisuus kirkon osana edellyttivät opiskelua eu-rooppalaisissa yliopistoissa. Skolastinen tiede loi perustan niin teologialle kuin vallitsevalle maailmankuvalle. Ulkomainen opin-käynti palveli tuolloin ensisijaisesti kirkon tavoitteita ja siksi se oli pääosin tuomiokapitulin vastuulla. Lukutaitokin rajoittui tuol-loin pitkälti papistoon, koulusivistystä saaneisiin. Kirkko pyrki puolestaan piispojen ja papiston johdolla opettamaan kansaa ja levittämään lukutaitoa.

Keskiajalla ulkomailla opiskelleiden suomalaisten määrä jäi vähäiseksi eikä se saanut vielä aikaan laajaa, omaehtoisen kult-tuurin luomista. Silti opillinen ja kulttuurinen integroituminen Eurooppaan oli kotimaisen koulutuksen tulevan kehityksen kannalta ratkaisevan tärkeää. Ulkomailla opiskelleet välittivät eurooppalaiset koulutukselliset ja kulttuuriset vaikutukset Suomeen. Yhtenäinen maailmankuva ja yhteinen kieli, latina, loivat perustan paikallisuutta laajemmalle kommunikaatiolle. Tämä kommunikaatioyhteys sivistyneeseen Eurooppaan merkitsi kristillisen kulttuuriperinnön välittymisen lisäksi yhteyttä antii-kin traditioon. Vanhimpien koulumuotojen, luostari- ja katedraa-likoulujen sekä oppikoulujen, opetus seurasi soveltaen antiikin

seitsemän vapaan taiteen ja keskiaikaisten yliopistojen oppiainesjakoa ja -kokonaisuutta.

Antiikin humanismista ja kristinuskosta nousi myös se vahva moraalinen eetos ja tapakulttuuri, joka on luonnehtinut koulujemme käytäntöjä. Raamatun kertomusten sekä antiikin tarujen ja satujen kautta lapset ovat liittyneet laajaan sivistysihanteeseen ja oppineet hyveellisiä tapoja. Katolisen universaalikirkon hajoessa reformaation vaikutuksesta myös yliopistojen ja muun koulutusjärjestelmän vaikutus vähitellen alueellistui ja sekularisoitui. Muutos oli kuitenkin hidasta. Koulutusta on Suomessakin luonnehtinut enemmän jatkuvuus kuin katkos. Tämä saattaa helposti unohtua yhä kiihtyvämmin vaihtuvien trendien, päiväkohtaisten poliittisten vaateiden ja pedagogisten virtausten tullessa ja mennessä. Latinalaispohjainen sivistysihanne säilytti asemansa vahvana oppikouluissamme aina 1800-luvun lopulle saakka. Eikä jatkuvuus toki siihenkään katkennut.

Reformaation vaikutus

Viime aikoina on herätelty keskustelua reformaation merkityksestä Suomen oloissa. Oikeutetusti on kritisoitu sitä liian jyrkkää tulkintaa, jossa reformaatio näyttäytyy uuden valoisamman aikakauden alkuna ja keskiajan pimeydestä siirryttiin luterilaisen uskon valoon.

Reformaatiolla oli päinvastoin jopa eräitä koulutusta lamaanuttavia seurauksia. Mainitsin jo edellä alueellistumisen ja tietynlaisen kääntymisen sisäänpäin. Ruotsi-Suomessa Kustaa Vaasa taittoi reformaation nimissä kirkon taloudellisen selkärangan, mikä suurelta osin lamaannutti ulkomaisen opinkäynnin. Tuomiokapitulit eivät enää kyenneet päättämään itsenäisesti opinkäynnistä eivätkä ne pystyneet tarjoamaan riittävää taloudellista tukea ulkomaille aikoville opiskelijoille. Ulkomailla suorite- tusta opiskelusta tuli hallitsijan kirkkopoliitiikan väline. Opiskelijoiden tuli taloudellista tukea saadakseen kääntyä suoraan

Kustaa Vaasan puoleen ja opiskelu rajautui ainoastaan tunnustuksellisesti hyväksytyihin opiskelupaikkoihin.

Kirkon itsenäisyyden menetys oli taipumista eräänlaiseen välttämättömyyteen. Kansalliskirkoksi ja sittemmin kansankirkoksi muuntuminen tarkoitti myös eräitä aivan ratkaisevia sivistyksellisiä avauksia. Reformaation jälkeen pappien avioituminen synnytti pappilakulttuurin. Se oli uusi ilmiö, joka edisti suomalaisen kulttuurin ja sivistyksen kehitystä. Vaikka maa oli köyhä, jokaiseen pitäjään nousi ainakin jonkinlainen pappiskoti. Niissä syntyneet pappissuvut muodostivat perustan suomalaiselle opisisäädylle sekä tarjosivat tärkeän rekrytointikohteen Suomeen perustetuille uusille kouluille ja oppilaitoksille.

Reformaatio tuki myös uudella tavalla yksilön oikeutta ottaa itse selvää asioista. Uskoki ei riittänyt vain papin saarnaama sana vaan ihmisen tuli itse omalla äidinkielellään ottaa selvää uskon kohteesta. Jokaisen seurakuntalaisen oli opeteltava ja myös ymmärrettävä kristillisen opin pääkohdat. Opetus tapahtui alkuun suullisesti ja ulkoa oppien. Vähitellen tavoitteeksi asetettiin myös sisäluvun taito. Tämä kirkon ja kotien antama alkuopetus eteni hitaasti ja oli monessa emäseurakunnassa puutteellisesti hoidettu.

Rippikoulun pääsyvaatimuksina pidettiin kuitenkin lukutaitoa ja katekismuksen ulkoa osaamista, jotka siten muodostuivat yhteiskuntakelpoisuuden välttämättömiksi ehdoiksi. Ilman näitä vähimmäistavoitteita kansalainen ei päässyt ehtoolliselle eikä saanut aviokuulutuksia. Myös kummiksi haluavien tuli osata kristinoppi. Nämä taidot saatiin 1800-luvulle saakka pääosin kotiopetuksen ja tarvittaessa lukkarien, kyläopettajien tai pitäjänkoulumestarien tukemana. Vähimmäistavoitteiden saavuttamista kontrolloitiin yksittäisissä kuulusteluissa ja vuosittain julkisesti kinkereillä. Nuhtelu, sakko- tai jalkapuurangaistus tehosti kyseisiä oppimistavoitteita.

Laajemmalle ulottunut henkinen sivistys oli siis lähtenyt liikkeelle. Aleksis Kiven tuttuakin tutummissa Seitsemän veljeksien kuvauksissa näyttäytyy realistisesti tuo kivikkoinen mutta kuitenkin tavoiteltava opintie.

Sisäluvun taito ja muu laajempi valistustoiminta puolestaan loivat tarvittavaa pohjaa suomenkieliselle kirjallisuudelle ja pysyvälle suomenkieliselle sanomalehdistölle. Suuri osa 1700-luvun jälkipuoliskon ja 1800-luvun alun kirjallisuudesta oli uskonnollisia. Se teki periaatteessa kenelle tahansa mahdolliseksi itse tutkia ja vertailla luettua siihen, mitä oma pitäjän pappi saarnasi. Näistä iduista syntyivät myös 1700-luvun puolivälistä alkaen ne uskonnolliset kansanliikkeet, jotka vähitellen särkivät uskonnollisen kollektiivisuuden. Talonpoikaisen kansan henkisen itseenäistymisen juuria löydämme siis reformaatiosta ja kirjan käytöstä. Toisaalta löydämme sieltä myös katekismuksen huoneentaulun, joka kasvatti lojaalisti esivaltaan suhtautuneen kansan. Suomalaiseen yhteiskuntaan onkin sisältynyt mielenkiintoinen ja ulospäin ristiriitaiselta näyttäytyvä piirre, jossa itsenäisyyteen ja välillä hyvin kriittiseen asenteeseen kaikkia järjestelmiä ja katsomuksia kohtaan on samalla liittynyt kunnioittava suhtautuminen esivaltaan.

Alkuopetuskiista

Huoneentaulu oli pitkään eri koulumuotojen vakiintuneinta opiskeluinena. Huoneentaulun sisältämistä jyrkkärajaisista ja säätyperäisistä periaatteista nousi myös se vilkas alkuopetuskeskustelu, jota 1800-luvulla käytiin. Vuoden 1869 kirkkolaki ilmaisi vanhan kasvatus- ja opetusperinteen näin: "Wanhempain ja holhumiesten pitää kasvattaa lapsensa ja holhottavansa kristillisesti ja opettaa taikka opetuttaa heille tarpeellinen tieto evankelis-luterilaisessa opissa." Eli lapsena kastettujen opetusvastuu kuului vanhemmille tai kummeille. Seurakunta oli kirkkolain mukaan velvollinen ryhtymään toimenpiteisiin silloin, kun alkuopetus ei ollut riittävää.

Papisto oli 1800-luvun alkupuolella varsin tyytyväinen kirkkolaiseen alkuopetuskäytäntöön.

Menneeseen verrattuna oli toki tapahtunutkin edistystä, mutta yhteiskunnan muutos asetti jo uusia kasvatuksellisia kehitys-

paineita. Valtiovalta ymmärsi peruskoulutuksen merkityksen kelvollisten, porvarillisiin arvoihin sitoutuneiden valtionkansalaisten tuottamiseksi. Seurakunnan hallinnosta vähitellen eriytyvä kulttuuri- ja kunnalliselämä edellytti niin ikään laajempaa maaseudun väestön sivistämistä.

Alkuopetuskyсыmьs muodostui eräänlaiseksi ukkosenjohdatimeksi vanhan ja uuden koulutusvaiheen kynnyksellä. Vastakain iski myös idealistinen ja realistinen näkemys todellisista mahdollisuuksista. Cygnaeuskin uskoi monien aikalaisten tavoin valistuksen leviävän koteihin ja vanhempien siten kykenevän antamaan riittävän alkuopetuksen kansakoulun pohjaksi. Vuoden 1866 kansakouluasetus määrittelikin alkuopetuksen ensisijaisesti kotien tehtäväksi, kirkkolain ja noudatetun perinteen tavoin. Siinäkään ei ollut mitään uutta, että maaseudulla seurakunnallisten tai kunnallisten alkukoulujen tuli lähinnä vain paikata kotiopetuksen puutteita.

Realismi astui tässä kohdin kuvaan. Maalaiskuntien into perustaa ylempiä kansakouluja osoittautui 1870-luvulla odotettua laimeammaksi. Taloudelliset resurssit vaikuttivat oleellisesti laimeuteen. Vaatimustasoltaan korkeaksi suunniteltu yläkansakoulu asetti myös kodeille tiedollisesti varsin haastavan tehtävän alkuopetuksen järjestämisessä. Maaseudulla käytännön työssä toimivat kansakoulun ystävät joutuivatkin myöntämään, että ylemmät kansakoulut eivät yksin riittäneet täyttämään kansansivistyksen tarpeita.

Tammelan kirkonkylän kansakoulunopettaja Herman Toivosen kirjoitussarja Uudessa Suomettaressa joulukuussa 1874 selvitti maaseudun alkuopetustilannetta. Vaikka alkuopetus oli ensisijaisesti vanhempien tehtävä, Toivosen mukaan "kuitenkin kokemus osoittaa löytyvän vanhempia, jotka joko eivät kykene tahi eivät kerkeä taikka eivät huolikaan ryhtyä lastensa opettamiseen. Pitääkö sitte heidän lapsensa jäämän villiksi kasvamaan?" Alkuopetuksen ollessa näin heikko vain harvoilla lapsilla oli riittävät perustiedot päästäkseen aloittamaan ylempään kansakoulun. Siksi tarvittiin Toivosen mukaan kiertokouluja "tärkeänä apuehto-

na" kansakoulujen menestykselle. Kansakoulut näyttivät suunnan, mitä kohti alemman kansanopetuksen tuli suunnistaa. Toivonen totesikin kirjoitussarjan loppuksi: "Tyrkyttäkäämme siis kansalle oppia ja taitoa kaikilta puolilta, eikä ainoastaan yhden kaavan mukaan."

Toivonen pyrki edistämään siis kansakoulujen vaikutusta, mutta laajojen seurakuntien olosuhteet tuntien hän joutui etsimään muitakin kansansivistämisen muotoja. Samoilla linjoilla esiintyivät lukuisat maaseurakuntien kirkkoherrat, jotka olivat aktiivisesti mukana kansakoulujen perustamishankkeissa. Jotkut heistä yrittivät myös kirjeitse selittää Uno Cygnaeukselle maaseutujen todellista sivistyksellistä tilannetta. Eikä maan ylimpien kouluviranomaisten linjakaan ollut tässä täysin yhteneväinen. Tunnetuimpana esimerkiksi johtavan fennomaanivaikuttaja Yrjö-Sakari Yrjö-Koskisen hyvin pragmaattisen kannan ns. kansakoulupakkoon.

Alkuopetuskeskustelussa heijastui myös laajempi aatteellinen kuohunta, jossa mm. kirkollinen tapakulttuuri vähitellen mureni. Lisäksi kirkon ja papiston juridinen asema joutui uudelleen arvioinnin kohteeksi. Papisto odotti jossain määrin pelonsekaisin tunnelmin tulevaa ja sen identiteettiä ja itsetuntoa joutui murrosvuosina koetukselle. Herätysliikepapisto sai näkyvämmän sijan ja pietistiset ihanteet olivat nousemassa hyväksytyksi valtavirraksi. Papiston sosiaalisessa taustassa oli tapahtunut jo 1800-luvun puolivälistä alkaen vähittäinen muutos, kun säätyläistaustaisten nuorten osuus pieneni ja talonpoikaiskodeista tulleiden osuus kasvoi teologianopiskelijoiden keskuudessa. Nämä lähtökohdat merkitsivät sitä, että kirkko oli varsin moniääninen suhteessa kouluhallinnon itsenäistymiseen ja uusiin koulumuotoihin. Moniarvoistuminen oli totta laajemminkin yhteiskunnassa. Kiihkeään alkuopetuskeskusteluun sisältyi ilmeisesti myös muuten sivistyneistössä vahvistunutta kirkko- ja pappiskritiikkiä.

Koulutuksellisen jatkuvuuden ja pitkän linjan näkökulmasta alkuopetuskiistakaan ei näyttäydä niin dramaattisena kuin se tut-

kimuskirjallisuudessa on joskus esitetty. Jatkuvuus on mielestäni tässäkin kohdin vahvempi kuin murroksen aiheuttama katkos. Kirkolliset kiertokoulut toimivat siirtymävaiheessa vanhan kirkollisen tavan ja kansakoulun yhdistäjinä. Vaikka kansakoulun keskeiset vaikuttajapersoonat arvostelivat kiertokoulua uuden koulumuodon jarruttajaksi, ainakin maaseudulla kirkolliset koulut myös helpottivat siirtymistä yhteiskunnan ylläpitämään oppivelvollisuuskouluun. Kuntien taloudelliset resurssit asettivat tietyt rajat, mutta ennen kaikkea sivukylien vanhempien totuttaminen lasten saamaan laajempaan yleissivistykseen ei käynyt aivan hetkessä. Monissa maaseurakunnissa kansakoulunopettajat vastasivat yhdessä seurakunnan papiston kanssa kiertokoulun kehittämishankkeista ja kiertokoulunopettajien lisäkoulutuksesta. Viimeisen vuosikymmenen aikana ennen oppivelvollisuutta kiertokoulut viimeistään sopeuttivat opetusohjelmansa kansakouluun johtavan pohjakoulun mallin mukaan, koska valtionavun saaminen edellytti sitä.

Yhteinen kouluinnostus

Kansakoulua kohtaan papistossa esiintyi jonkin verran kritiikkiä koulun edustamaa arvopohjaa kohtaan. Osin se selittyi edellä esitetyistä papiston omassa piirissä tapahtuneista muutoksista, osin yksittäisten opettajien julkisesti esittämistä ja kielteisiksi koetuista kannanotoista. Jotkut pelkäsivät myös seminaarien leviävän liian yksipuolisesti rationaalista maailmankatsomusta. Yhteiset intressit olivat tässäkin kohdin lopulta voimakkaampia kuin erottavat tekijät.

Fennomaanien hegeliläis-snellmanilaisen idealismin ja kristinuskon välisistä yhteyksistä kumpusi pitkälti 1800-luvun loppupuolen suomalainen kouluinnostus. Suomalaiskansallisen liikkeen filosofinen ja ei-poliittinen tulkinta helpotti kirkon puolelta yhteiseen projektiin sitoutumista. Usko hengen ylivaltaan, kunnioittava suhtautuminen menneisyyteen ja perinteisiin liit-

tivät fennomaanit melko luontevasti luterilaisen kirkon kylkeen. Yksittäisistä uskonnollisista opinkappaleista saatettiin olla eri mieltä, mutta uskonnon ideaalista totuutta ei haluttu kyseenalaistaa. Uskonnon ja kirkon tarjoama legitimitetti on myös yleensä kelvannut niin valtaapitäville kuin valtaan pyrkivillekin tahoille.

Uhkakuvat olivat lisäksi yhteiset. Sääty-yhteiskunnan murros ja pelko kouluttamattoman kansanosan noususta muodostivat sivistyneistölle ja kirkolle merkittävän riskitekijän. Koulu oli vastaus tähän pelkoon. Kouluissa annettava valistustyö auttaisi rakentamaan sisäisesti vahvaa kansallisvaltiota, suomalaista mieltä ja kieltä – myös suomalaista kristillisyyttä. Koulun ja kasvatuksen näkökulmasta kansallinen yksikkö eli isänmaa tarvitsi kristillistä tapaa sekä sisäisenä että ulkoisena todellisuutena, jotta kasvava sukupolvi palvelisi isänmaata eikä yksityistä etua.

Tässä kehityksen vaiheessa tapahtui selvä käänne sisäänpäin, tietty yhteyden juonne laajempaan sivistystraditioon kuitenkin säilyi. Ajatelkaamme esimerkiksi koulujen eettistä kasvatusta. Vielä 1900-luvun alkupuolella oppikoulujen rehtorien juhlapuheissa aristoteelinen hyve-etiikka oli näkyvästi esillä. Sitä tulkitsti ja täydensi kristillinen perinne. Rehtorit korostivat yhteisöllistä hyvää, jossa myös yksilöllinen hyvä täyttyi. Koulun ja koko yhteiskunnan järjestyksen uhkana rehtoreille ja muille kasvattajille näyttäytyi liberalistisesta yhteiskuntafilosofiasta nouseva tulkinna, jossa jokainen toimi itse määrittelemiensä päämäärien hyväksi. Siinä yksilön asettamat päämäärät ylittivät yhteisölliset arvot – lopulta yhteistä moraalista arvopohjaa ei ollut, eikä sitä voitu vaatiakaan. Tämä jännite humanistis-kristillisen etiikan ja liberalistisen yhteiskuntafilosofian välillä on elänyt kouluissakin jo pitkään ja elää edelleen.

Kansalaissodan jälkeen ja erityisesti talvi- ja jatkosodan aikana kouluissa vedottiin yhä useammin velvollisuudentuntoon ja yhteisöllisiin arvoihin. Rehtorit vertasivat muistopuheissaan kaatuneiden koulupoikien uhrimieltä antiikin esikuvallisiin sankareihin. Koulujen maanpuolustuskasvatusta, sotien muistojuhlia,

oppilaiden Karjala-seurojen ohjelmaa sävytti kansalaisuskonnosta nouseva tunnepohjainen lataus. Kansallista henkeä pyrittiin motivoimaan kuvalla kuolevasta koululaissoturista, joka "hangelilla kuiskaili Jumalaa, äitiä ja isänmaataan." Tämä uskonnon ja kansallisen kysymyksen välinen suhde on hyvin vaikeaselkoinen ja osin paradoksaalinen. Tutkijat ovat päätyneet kovin erilaisiin tulkintoihin. Uskonnon tuoman hyödyn vastapainona nationalismi on oikeutetusti epäillyt kristittyjen lojaalisuutta etnisen kansakunnan monopolivaatimuksia kohtaan. Koulun konteksti tarjoaa tässäkin kysymyksessä mielenkiintoisen tutkimuskentän.

Kouluhistoria yhteiskunnan ja uskonnon välisen suhteen peilinä

Suomen ja Skandinavian kirkkohistoriassa kirkon ja valtion suhteet sekä kirkon ja yhteiskunnan välinen vuorovaikutus ovat olleet aina paljon tutkittuja aiheita. Kouluhistoria on erinomainen peili tarkasteltaessa juuri yhteiskunnan ja kirkon, yhteiskunnan ja uskonnon välistä monikerroksista ja mielenkiintoista suhdetta. Kun tulkitsemme uskonnon instituutiota ja oppiainetta paljon laajempänä kokonaisuutena, myös kirkkohistoria tuo tärkeän lisän kouluhistorian kokonaiskuvaan – nationalismiin lisäksi esimerkiksi kun tutkimme koulujen arki- ja juhlaikäytäntöjä sekä ihmisten niille antamia merkityksiä.

Tällaisia käytäntöjä ja merkityksiä löytyisi paljon: Koulun päivä-, viikko- ja lukuvuosirytmien totuttamisessa uskonnolla oli pitkään tärkeä rooli. Aamurukoukset aloittivat ja iltarukoukset päättivät oppilaan koulupäivän. Kouluviikon rytmittelyssä uskontotunneilla oli tietyt vakiintuneet paikkansa. Vuoden kierrossa puolestaan kuusijuhla ja lukuvuoden päätösjuhla olivat keskeisimmät juhlatilaisuudet. Suurin osa koulujen juhlista rakentui kirkolliselle perinteelle. Kirkkovuoden juhla-ajoista syysluku-kauden loppuun sijoittuneeseen adventti- ja joulunaikaan vakiintui tietyt perinteet. Joulunvieron saadessa Suomessa 1800-luvul-

ta lähtien uusia muotoja Sakari Topeliuksen ja koulujen panos saksalaisporvarillisen joulutradition vakiinnuttamisessa maamme oli merkittävä.

Koulurakennuskaan ei ollut tilana mikä tahansa talo. Koulurakennukset ymmärrettiin 1900-luvulle saakka pyhiksi paikoiksi, ja ihmiset liittivät niihin monia kirkkorakennuksen kaltaisia viestejä ja merkityksiä. Suomen valtiollinen identiteetti sai hahmonsansa mm. hienoissa julkisissa rakennuksissa. Paikallistasolla ei vastaavaan edustavuuden tasoon päästy, mutta tavallaan nekin muodostivat omassa ympäristössään symbolisen pyhyiden ja edistyksen tilan. Usein koulu rakennettiin aivan konkreettisesti kirkon välittömään läheisyyteen. Koulutalojen suuret ikkunat olivat valaistuksen kannalta välttämättömät, sillä sähkövalo yleistyi Suomen maalaiskouluissa vasta itsenäistymisen jälkeen. Valo oli myös retorinen ilmaus sivistyksen valosta, jonka alkulähteen opettajat mielsivät tulevan Jumalalta. Vertailun vuoksi 1800- ja 1900-lukujen taitteessa Euroopassa yleistyneiden tavaratalojen näyteikkunoita pidettiin aluksi sopimattoman moukkamaisina, koska suuret ikkunat liitettiin perinteisesti nimenomaan kirkkoihin. Tavaratalo oli liian maallinen laitos sellaisille lasiruuduille ja siksi jotkut kauppiaat peittivät näyteikkunansa sunnuntaisin. Koulujen suuria ikkunoita ei vastaavalla tavalla kyseenalaistettu.

Koulupuutarhat sisälsivät niin ikään monia elementtejä ja tarkoituksia. Niillä oli kansantaloudellista ja työkasvatuksellista merkitystä, mutta puutarhoihin liitettiin vieläkin monisyisempiä moraalisia ja uskonnollisia motiiveja. Eri koulumuotojen opettajat olivat hyvin tietoisia luonnon ja maiseman kasvattavasta merkityksestä. Sitä olivat Runeberg, Topelius ja Lönnrot ihannevoivasti vuosikymmenet korostaneet. Jumalan luomassa luonnossa kaikella oli tarkoituksensa, eikä Hän ollut luonut mitään sattumalta, ajattelivat opettajat ja siten myös lapsia opettivat.

Tarkoituksenmukaisuuden painottaminen tuli esille myös koulujen välittämässä tapakulttuurissa. Luterilaisen ortodoksian ajalta periytynyt kirkollinen tapakulttuuri oheni suomalaisessa yh-

teiskunnassa 1800-luvun jälkipuoliskolla. Vaikka vanhat luterilaiset tavat menettivät merkitystään, vanhemmat arvioivat koulun merkitystä nimenomaan perinteisen kirkollisen tapakulttuurin mittarein – esim. kuinka hyvin lapset osasivat katekismuksen ja virret. Kansakoulun laulunopetus ei aluksi täyttänyt kaikkien lasten vanhempien odotuksia, sillä he eivät välttämättä olleet aiemmin tiedostaneet, että virsillä oli tietty nuotteihin sidottu sävel ja aika-arvo. Kansakoulun käyneet saattoivatkin muuttua aroiksi laulamaan, koska nuottien opiskelun kautta voitiin erottaa oikein ja väärin laulaminen. Vanhemmat kuitenkin edellyttivät, että lapset osasivat virsiä.

Uudet koulumuodot tarvitsivat kansan tukea ja sen saavuttamiseksi opettajat tekivät yhteistyötä papiston kanssa. Kansakoulu tulkittiin erityisesti maalaisväestön keskuudessa pitkään kinkereille ja rippikouluun valmistavaksi kouluksi. Kansan tuen saamiseksi opettajat olivat valmiit tinkimään jopa kasvatustavallisista näkemyksistään. Koulut tukeutuivat siis luterilaiseen tapakulttuuriin, joka oli ihmisille tuttu ja edusti jatkuvuuden tuomaa turvaa.

Tulevaisuuden haasteet

Viittasin jo aiemmin poikkitieteellisyyden mahdollisuuksiin ja välttämättömyyteen. Erillisiä saarekkeitä tai yksinkertaistettuja ala- ja ylärakenteita voidaan erottaa vain teoreettisesti ja melko keinotekoisesti. Jatkuvana haasteena on eri lohkojen – esimerkiksi yhteiskunnan taloudellisten, poliittisten ja uskonnollisten – todellisten vuorovaikutussuhteiden selvittäminen. Makrotason lainsäädännöllinen, hallinnollinen tai institutionaalinen lähestymistapa on ollut kirkkohistoriallisessakin tutkimuksessa vahvasti edustettuna. Toisaalta myös paikallishistoriallisissa tutkimuksissa on sivuttu koulujen ja kansanopetuksen vaiheita, samoin henkilöhistoriassa. Vanhempi kirjahistoria edustaa niin ikään koulun ja kirkkohistorian yhteistä tutkimuskenttää.

Moderni aatehistoriallinen kysymyksenasettelu, mikrohistoriallinen tutkimus ja esimerkiksi mentaliteettien historia ovat antaneet uudenlaisia virikkeitä kaikille historiantieteiden osaluille. Annalisteilta vaikutteita saanut pitkäkestoisten muutosten tutkimus sopii mielestäni hyvin koulu- ja kirkkohistorian yhteyteen, vaikka sitä meillä Suomessa on harjoitettu varsin vähän. Uskonto on monessakin mielessä, ei vain avoimesti reflektoitu, vaan suomalaisessa kontekstissa ehkä vielä useammin reflektoitamaton todellisuus, joka kuitenkin antaa viitteitä ihmisen käyttäytymisen arkipäiväisissä totumuksissa.

Koulu- ja kirkkohistoriassa 1800-lukua on tutkittu jo varsin paljon. Silti tutkimattomia kysymyksiä löytyy ainakin kirkkohistorian näkökulmasta. Juha Siltala ja Hannu Syväoja ovat viittaneet nousevan kouluinnostuksen ja 1800-luvun suomalaisen kristillisyyden väliseen mentaaliseen suhteeseen. Yhtäältä esimerkiksi kansakoulun tuli ottaa huomioon kristillisyydelle ominaisia piirteitä ja käytäntöjä, toisaalta koulunkäynti kasvatti ihmistä luottamaan omiin kykyihinsä sekä antoi uskoa siihen, että hän kykenee säätelemään elinehtojaan. Nousevalle pietistiselle herännäisyydelle ominainen armon ikävöiminen ja odottelu asetui toiselle mentaaliseen tasolle kuin yksilöllinen autonomia ja aktiivisena toimijana vaikuttaminen.

Uskonto ei ollut ihmisille 1800-luvulla jokin erillinen, hänen kannanottoaan edellyttävä, elämänsektori – kirkko ja uskonto vaikuttivat koko elämisen todellisuuteen ja siitä todellisuudesta oli varsin vaikea pysytellä erossa. Jaottelu enemmän tai vähemmän uskonnollisiin tai kokonaan uskonnottomiin ihmisiin tapahtui paljon myöhemmin. Sen sijaan 1800-luvun kontekstissa on syytä kysyä, mitä erilaisista kristillisyyden tulkinnoista kulloinkin seurasi ja millainen ajattelu- ja uskomusjärjestelmä oli tapahtumien ja toiminnan taustalla. Kaiken kaikkiaan tuolloin vallinneiden erilaisten uskonnollisten mentaliteettien suhde valistuksen perintöön ja uusiin koulumuotoihin kaipaisi vielä kirkkohistoriallista tutkimusta.

Kirkko- ja kouluhistorian leikkauspisteessäkin tulee katsoa mahdollisimman läheltä tutkittavia subjekteja, heidän kokemuk-

siaan, käsityksiään ja tapojaan. Läheltä katsottuna voimme tarttua sellaiseen, mikä jäisi makrotason tarkastelussa huomaamatta. Toisaalta on katsottava kokonaisuutta, katsottava yksittäisiä ilmiöitä kauempaa, matkan päästä – siis makrotason kautta. Vain siten löytyy oikea konteksti ja tapahtumien takaa aatteet, ajattelun ja toiminnan välinen yhteys.

Yksityinen, paikallinen, kulkee yleisen, julkisen ja valtakunnallisen kanssa samaa matkaa niin koulu- kuin kirkkohistoriasakin – välillä jäljessä, edellä tai rinnakkain, välillä haastaen, välillä toisistaan välittämättä. Vuorovaikutus on ollut joka tapauksessa ilmeistä. Sen sijaan sen arvottaminen, kumpi on tärkeämpi taso, on jo vaikeampi kysymys. Yksittäisen koulun tietyn oppilaan kuvaus koulusta suojaavana ja siunaavana tilana käsinkirjoitetussa koululehdessä sotien ajalta on mielestäni yhtä tärkeä ajankuva kuin esimerkiksi kansakoulun opetussuunnitelmakomitean vuonna 1952 esittämä toteamus, ettei koulun aamuhartauden tarvinnut aina olla uskonnollinen. Molemmat lähteet ovat tärkeitä siitäkin huolimatta, että niiden vaikutushistoria on kovin yhteismitaton. Yhteismitattomuus kuitenkin häviää, kun etsimme kyseisten lähteiden taustalla olleita kysymyksiä ja edellytyksiä. Molemmilla lähteillä on oma historiansa, oma kysymysten ja vastausten logiikkansa.

Kirjallisuus

HYRKKÄNEN, MARKKU. 2002. Aatehistorian mieli. Tampere.

KILPI, ESKO. 1987. Kirkon antama alkuopetus Turun hiippakunnassa 1866–1921. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 141. Diss. Helsinki.

LAINEN, ESKO M. 2005. Kirkon kolme äidinkieltä. Painamaton esitelmä. Tekijän hallussa.

- MUSTAKALLIO, HANNU. 1991. Suomen kirkkohistoriallisen seuran julkaisut 1895–1991. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 155. Helsinki.
- NUORTEVA, JUSSI. 1997. Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 177. Bibliotheca Historica 27. Diss. Helsinki.
- SILTALA, JUHA. 1999. Valkoisen äidin pojat. Siveellisyys ja sen varjot kansallisessa projektissa. Helsinki.
- SUNI, HANNU. Sekularisaation puristuksessa. Koulut kristillisen arvojakuvuuden kantajina Lounais-Hämeessä 1860–1960. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 195. Diss. Helsinki.
- SYVÄOJA, HANNU. 2004. Kansakoulu – suomalaisten kasvattaja. Perussivistystä koko kansalle 1866–1977. Jyväskylä.
- TIIMONEN, SOILI. 2001. Valoa kansalle. Luterilainen kirkko ja kansanopetuksen kehittämissuoritukset autonomisessa Suomessa 1809–1848. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 185. Diss. Helsinki.